

סוגיה ז: תענית יחיד (3): כיצד מקבלים תענית ומתי?

**

רקע

הגמ' דנה מתי מקבלים תענית. הראשונים נחלקו בהסבר הגמ', ודנים גם בשאלה כיצד מקבלים תענית.
שים לב: פשט הגמ' קשה להבנה, מומלץ ללמוד את הגמ' על פי פירוש הר"ן ג: באלפס ד"ה אימתן ואחר כך לחזור לפירוש רש"י.

מקורות

- א. יב. "אמר שמואל כל תענית שלא קיבל עליו מבעוד יום... תבטל גזרתנו את נדרו"
ב. תוס' ד"ה יאסר
רי"ף ג: באלפס, "אמר שמואל כל תענית... כוותיה דשמואל מסתברא וכו'"
ר"ן ד"ה אימת
ריטב"א ד"ה אימת
ג. תוס' עבודה זרה לד. ד"ה מתענין
רא"ש סי' יג
סמ"ק מצוה צו, "ואמרו חכמים כל תענית... בתענית יחיד למחר" והגהת רבינו פרץ אות
לט
מרדכי סי' תרכג-תרכד
ד. רמב"ם הל' תעניות פ"א ה"י
ה. שו"ע סי' תקסב סע' ה-ו [בעיקר: ס"ק כב-כה, כז, כט-ל]
סי' תקסג ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק ב-ג]

ריטב"א ד"ה אימת

אימת מקבלה רב אמר במנחה ושמאל אמר בתפלת המנחה. פירוש (ש)לא [ש]אמר בתפלת המנחה עננו כמו שכתב הרמב"ם ז"ל [א"ה, לפנינו ברמב"ם ליתא, ועי' בהגהות מיימוני פ"א מהל' תעניות ה"י ובמ"מ]. שזו היא תפלת תענית נקראת בכל הסוגיא, גם אין ענין לעננו בתפלת המנחה שאינו בתענית כלל, אלא הקבלה הוא בשומע תפלה שיאמר הריני בתענית למחר, יהי רצון מלפניך שתקבל תעניתי ותשמע תפילתי כי אתה שומע תפלת כל פה בא"י שומע תפלה, ואם לא נזכר עד לאחר שומע תפלה אומר כן בסוף תפלתו קודם שיאמר יהיו לרצון, או לאחר כן קודם שיעקור את רגליו.

ולכאורה היה נראה דבין לרב בין לשמואל בשעת המנחה יש לו לקבלה סמוך ליום התענית ולא קודם לכן שאף רב במנחה קאמר, אבל זה אינו נכון ממה שאמרו א"ר יוסף כותיה דשמואל מסתברא דתנינא להן כל אינש דאייתי עלוהי מקדמת דנא ייסר, מאי לאו ייסר עצמו בצלו, ופרקינן [לא יאסר, ואם כדברינו קשה] מאי מסתברא כותיה דשמואל איכא, ולמה לן לתרוצי לא יאסר והלא

אף לרב יש לפרשה דייסר עצמו במנחה דקבלה מעיקרא לא סגי ליה, אלא ודאי דלרב כיון דמיקל בקבלה דסגי ליה בדבור שלא בתפלה כשאר נדרי הקדש, ה"ה שאפילו הקדים קבלה לתענית זמן מרובה או שנדר להתענות כמה ימים מפוזרים, בהכי סגי ליה כשאר כל נדרי מצוה ואין צריך לקבל עוד סמוך לתענית, אבל לשמואל לפי שאין זה נראה נדר מצוה גמור ונראה כנודר להרע לעצמו, וכדאמר שמואל גופיה לקמן לא יהא אלא נדר, דאלמא לא חשיב ליה נדר גמור להדיא, ומשום הכי בעי קבלה גמורה דקביעותא בתפלה וסמוך לתענית, וכשאר קבלות שבתות ויום טוב כשצריך קבלה דבעו קבלה בתפלה או על הכוס כשבא לקבלם מבעוד יום כדי לעשות קבע לדבר, ולא נקט רב במנחה אלא לאפוקי מדשמואל דבעי בתפלת המנחה, אבל היא הנותנת דכיון דלא בעי קבלה בתפלה שאף בזמן מרובה קודם לכן סגי ליה לקבוליה, והשתא אתי שפיר מאי דאמר רב יוסף כותיה דשמואל וכו', דלישנא דייסר משמע שאע"פ שקדם נדרו צריך הוא לאסור עצמו לקבל סמוך לתענית, וכיון דכן היינו דייסר עצמו בצלו, ופרקינן לא יאסר, דייסר פועל עומד הוא שיעמוד באיסורו.

ואמרינן ולרב מאי קא משמע לן, ואמרינן דהא קא משמע לן דכיון שקדם נדרו (לשבועתינו) [לגזירתינו] והוא מקובל עליו אין חכמים רוצים לבטל נדרו, או שאין כח בידם לעקור [ד]כנודרי הקדש הוא והרי הוא באיסורו, אבל כשקדם גזירתינו לנדרו אע"פ שקיבל עליו התענית קודם שהגיע אותו יום טוב אין נדרו חל כנגד גזירתינו הקודמת, ולשמואל [נמי] הא קא משמע לן, אלא [ד]לדידיה קא אשמועינן טפי אגב אורחיה שאפילו בנדר מקובל צריך לאסור עצמו בקבלה סמוך לתענית בתפלת המנחה, ואם לאו אינו מתפלל בו תפלת תענית מיהת, אעפ"כ מודה שמואל שאם קבלה במנחה או קודם לכן בדבור, נדר הוא לחייבו בתענית אלא שאינו מתפלל תפלת תענית (בלא) [ב]תפלותיו, וכבר כתבנו לעיל גבי מימרא דזעירי (י"א ב' ד"ה גירסת) דכל שהם רצופים בקבלה אחת בתפלת המנחה של קודם יום הראשון סגי להו, ואפילו לשמואל, וכן כתב הרמב"ם ז"ל.

ואע"ג דדחייה רב למתניתא, ואע"ג דבעלמא רב ושמואל הלכה כרב באיסורי (בכורות מ"ט ב'), בהא קי"ל הלכה כשמואל דהא רב יוסף אכרע כותיה, וכן נראה דעת רבינו אלפסי ז"ל, וכן פסק הרמב"ם ז"ל (פ"א מה' תעניות ה"י), ואע"ג דדחייה רב למתניתא פשטא מסייעא לשמואל, ויש פוסקין כרב דהלכתא כותיה באיסורי, ומתניתא הא דחייה רב.

ס מ"ק מצוה צו

ואמרו חכמים כל תענית שלא קבלו עליו מבעוד יום דמי למפוח מלא זיקא ויש מפרשים דאין מתפללים ענינו וא"כ צריך לפרש הא דאמרינן מתענין לשעות מיירי שקבל עליו מאתמול אם אתענה למחר בחנם עד חצי היום אגמור היום לשם תענית ואז הוא מתפלל ענינו עוד יש מפרשים דאף על גב שלא קבלו עליו מתפלל ענינו אך אינו יוצא בו ידי נדרו אם נדר להתענות יום אחד וכן רבינו תם עשה מעשה באחד שעשה הרבה תעניות בלא קבלה ואמר שלא הפסיד תעניותיו ואמרינן התם מאימתי מקבלה שמואל אמר בתפילת המנחה פי' שיאמר באלהי נצור ענני בתענית שאעשה למחר. ושמעתי כי ה"ה היה אומר באלהי נצור הריני לפניך בתענית יחיד למחר.

הגהות רבינו פרץ לסמ"ק מצוה צו הגהה לט

ומיהו שמעתי בשם ר"ת דסגי בקבלת לילה וגם סגי במחשב' דלא בעי' הוצאה בפה כי אם גבי שבועה דכתיב לבטא בשפתים.

הסבר הסוגיה

“אימת מקביל ליה רב אמר במנחה ושמואל אמר בתפלת המנחה.” [גמ' יב.]

נחלקו האמוראים מתי מקבלים תענית, רב אומר בזמן מנחה, ושמואל אומר בתפילת מנחה. נחלקו הראשונים בהסבר שיטות האמוראים, מחלוקת הנובעת מפירוש הגמ'. רב יוסף מביא ראייה ממגילת תענית לשיטת שמואל. בסוף מגילת תענית מובא משפט החתימה הבא: “להן כל איניש דייתי עלוהי מקדמת דנא ייסר”, הגמ' מביאה שנחלקו התנאים, רבי חייא ורבי שמעון ברבי, בגרסה במגילה, אחד גורס “ייסר” וחד גורס “יאסר”. מפרש רש”י [ד”ה ייסר, וחד אמר יאסר] שפירוש המילה “יאסר”, יהיה אסור, ופירוש המילה “ייסר”, יאסור את עצמו – יקבל על עצמו תענית, ורק אחר הקבלה, התענית חלה. לפי גרסת “יאסר” נאמר במגילת תענית, שכל אדם שקיבל על עצמו תענית לפני זמן רב, ונפלו ימי התענית שלו בימים המוזכרים במגילה, יהיה אסור באכילה ושתיה. לפי גרסת “ייסר” נאמר במגילה, שכל אדם שקיבל על עצמו תענית לפני זמן רב, ונפלו ימי התענית שלו בימים המוזכרים במגילה, יאסור את עצמו – יקבל על עצמו תענית, ורק אחר הקבלה, תעניתו חלה.

היוצא משתי גרסאות אלו, שלגרסת “יאסר” הקבלה שקיבלו את התענית לפני זמן רב חלה, ואין צריך לחזור ולקבל תענית בסמיכות אליה. לגרסת “ייסר” הקבלה שקיבלו את התענית לפני זמן רב אינה חלה, וצריך לחזור ולקבל תענית בסמיכות אליה. הגמ' אומרת שרב גורס “ייסר” ושמואל גורס “יאסר”. לכן מבאר הר”ן [ג: באלפס ד”ה אימת], שמשמעות המושג “זמן מנחה” בדבריו של רב אינה דוקא, והוא בא לאפוקי משמואל המקפיד על “תפילת מנחה”, אבל לדעתו ניתן לקבל תענית אפילו יום או יומיים לפני התענית. מהר”ן משמע שגם המושג “תפילת מנחה” בדבריו של שמואל, אינו מחייב קבלה בתפילה בלבד, אלא בא לחייב קבלה סמוך לשקיעת החמה, בזמן שרגילים להתפלל בו תפילת מנחה.

הריטב”א [ד”ה אימת מקבלה] מפרש את הגמ' כפירושו של הר”ן, אבל מפורש בדבריו, שלדעת שמואל ניתן לקבל תענית בתפילת מנחה בלבד. מסביר הריטב”א שרב ושמואל נחלקו במהות דין קבלת תענית. רב סובר שדין תענית כדין הקדש, וכשם שניתן לנדור נדרי הקדש אף שאין חפץ שנאסר עליו, כך ניתן לנדור תענית. לפיכך אינו צריך לנדור [=לקבל תענית] בתפילה, ויכול להקדים הנדר זמן רב לפני חלות התענית. שמואל סובר שנדר תענית אינו “נראה כנדר מצוה גמור ונראה כנודר להרע לעצמו” לפיכך לא ניתן לנדור תענית בדיבור כשם שנודרים נדרי הקדש, אלא צריך קבלה גמורה בתפילה, כשם שמקבלים שבתות וימים טובים בתפילה או על הכוס.

נראה להסביר שלדעת רב, קבלת תענית היא קבלה שאדם מקבל על עצמו להיות בתענית. לדעת שמואל, קבלת תענית היא הגדרה שאדם מגדיר את היום כיום תענית. כשם שאדם עומד לפני כניסת שבת, מקבל שבת, ומגדיר בקבלה זו את הזמן עד שקיעת החמה

כשבת, וממילא אסור לו לעשות מלאכה, כך עומד אדם לפני התענית, ומגדיר את יום המחרת כתענית, וממילא אסור לו לאכול ולשתות ביום זה.

לאור הבנתו במחלוקת רב ושמואל, מפרש הריטב"א שאדם שקיבל תענית מחוץ לתפילה חייב לשבת כתענית ולקיים את נדרו, אבל אינו מתפלל תפילת תענית. תענית היא דבר מצוה, ולכן ניתן לנדור בה אף מחוץ לתפילה, אבל להגדיר את היום כיום תענית, ניתן רק בקבלת תענית בתפילה.

מרש"י [ד"ה במנחה] משמע שהוא חולק על הריטב"א והר"ן, ולדעתו לשיטת רב ניתן לקבל תענית משעת מנחה בלבד [אחר חצות היום]. מרש"י משמע שלדעת שמואל ניתן לקבל תענית בתפילה בלבד, ורק בתפילת מנחה שסמוכה לתענית.

על הסברו של רש"י קשה, מדוע הביטוי "ייסר" המובא במגילת תענית קשה על רב, והרי גם הוא מודה שאדם צריך קבלת תענית סמוך לזמן התענית? אמנם בנוסח המגילה שבידינו נאמר "ייסר בצלו", ואם כך הקושיה על רב ברורה, אבל מהגמ' משמע ש"בצלו" הוא פרשנות למגילה ולא חלק מהנוסח שלה [מלשונו של רש"י משמע שהוא מתמודד עם קושיה זו, אבל לא זכיתי להבין כוונתו].

תוס' [ד"ה יאסר] מפרש את המונח "ייסר" בדרך אחרת, לדעתו פירוש "יאסר" יהיה אסור באכילה ושתייה, ופירוש "ייסר" להסיר את הנדר, ויהיה מותר לאכול ולשתות. איני מבין כיצד תוס' מפרש את הגמ'.

הראב"ה [סי' תתנה] מפרש את מחלוקת רב ושמואל בדרך הפוכה. הוא מפרש שלדעת רב ניתן לקבל תענית לפני תפילת מנחה בלבד, ולדעת שמואל ניתן לאחר את קבלת התענית עד לתפילת מנחה. לשיטת רש"י, הריטב"א והר"ן, רב מודה לשמואל שניתן לקבל בתפילה, ושמואל אינו מודה לשיטת רב. לשיטת הראב"ה, שמואל מודה לרב שניתן לקבל תענית לפני תפילת מנחה, ורב אינו מודה לשמואל [איני יודע להסביר במה נחלקו רב ושמואל, לשיטת הראב"ה, וכיצד הוא מפרש את הגמ'].

לפי מה שלמדנו עד כה, חובה לקבל תענית מבעוד יום, ובלעדיה התענית אינה תענית ומותר לו לאכול ולשתות. רבינו תם [ע"ז לד. ד"ה מתענין] אינו מקבל מסקנה זו, ומחדש שני חידושים:

א. אין צורך בקבלה בפה, ומספיק שיהיה בדעתו להתענות.

ב. מצוה מן המובחר לקבל תענית מבעוד יום, אבל ניתן לקבל גם בליל התענית.

שני החידושים הללו נובעים מההבנה שקבלת תענית זהה לנדר, כשם שניתן לנדור לדבר מצוה במחשבה כך ניתן לקבל תענית במחשבה, וכשם שניתן לנדור בכל זמן ניתן לקבל תענית בכל זמן.

הסמ"ק מרחיב את חידושו של רבינו תם, ולדעתו רבינו תם סובר שהצורך בקבלת תענית לכתחילה בלבד, ואם התענה ללא קבלה, לא הפסיד תעניותיו.

ר"י [במרדכי סי' תרכג] סובר שאכן, תענית ללא קבלה אינה עולה לחובת תענית, ואם נדר להתענות, אינו מקיים נדרו בתענית זו, אבל ניתן להוכיח מתענית חלום, שמתענה בה ללא קבלה, שתענית ללא קבלה מוגדרת תענית, ומתפלל בה תפילת תענית.
הרא"ש [סי' יג] מקבל את חידושו הראשון של רבינו תם וחולק על השני. הרא"ש סובר שקבלת תענית במחשבה מועילה, אבל חייב לקבל בשעת תפילת מנחה בלבד.

סיכום

רוב הראשונים סוברים שתענית ללא קבלה אינה תענית, אינה עולה לנדרו, אין חיוב להשלימה ואין מתפללים בה תפילת תענית. המרדכי בשם ר"י סובר שללא קבלה אין חיוב להתענות, התענית אינה עולה לנדרו, אבל שם תענית עליה, ומתפלל תפילת תענית. סמ"ק בשם רבינו תם סובר שתענית ללא קבלה עולה לנדרו. רבינו תם סובר, שהנדר תענית במחשבה חייב לקיים את נדרו, והתענית תענית גמורה.

רב סובר שמקבלים תענית במנחה. רש"י מסביר שדוקא במנחה ולא לפני כן, הריטב"א והר"ן סוברים שמקבל אפילו יום או יומיים לפני התענית, הראבי"ה מפרש שמקבלים לפני תפילת מנחה.

שמואל סובר שמקבלים בתפילת מנחה. רש"י ורא"ש סוברים שניתן לקבל רק בתפילת מנחה, מהר"ן משמע שאין חובה לקבל בתפילת מנחה, אלא רק סמוך לשקיעה, הראבי"ה סובר שניתן לקבל אפילו בתפילת מנחה, וודאי שניתן לקבל לפני תפילת מנחה. ר"ת סובר שעדיף לקבל בתפילת מנחה, אבל ניתן לקבל אפילו בליל התענית.

נחלקו הראשונים האם פוסקים כרב, דהלכתא כוותיה באיסורא, או כשמואל, שרב יוסף הוכיח שיטתו ממגילת תענית. הראב"ד [ברא"ש סי' יג] פוסק כרב, הרי"ף [ג: באלפס], הרמב"ם [הל' תעניות פ"א ה"י] ורוב הראשונים פוסקים כשמואל.

הלכה

השו"ע [סי' תקסב סע' ה-ו] פוסק שכל תענית שלא קיבל עליו היחיד מבעוד יום אינה תענית. הוא פוסק שצריך לקבל דוקא בתפילת מנחה, וניתן לקבל אפילו על ידי הרהור [שם וסי' תקסג]. המשנה ברורה [סי' תקסב סקכ"ז, סי' תקסג סק"ב] פוסק שאם לא קיבל בתפילת מנחה יכול בדיעבד לקבל עד השקיעה. אם קיבל לפני תפילת מנחה, קבלתו מחייבת מדין נדר, וחייב להתענות [סי' תקסג סק"ג].

הרמ"א מביא את שיטת ר"י, שהמתענה ללא קבלה מתפלל תפילת תענית. הוא מכריע, ששליח ציבור אינו אומר ברכת ענו, אבל יחיד, שאינו מוסיף ברכה, יכול לומר ענו בשומע תפילה.